

Igor Zgoliński*
Tomasz Oczkowski**

O potrzebie modyfikacji kręgu podmiotów uprawnionych do dochodzenia odszkodowania i zadośćuczynienia z art. 8b ustawy z 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego

[On the Need to Modify the Circle of Subjects Entitled to Claim Compensation and Reparation Under Article 8b of the Act of February 23, 1991 on the Recognition of Invalid Judgments Issued Against Persons Repressed for Activities in Favor of the Independent Existence of the Polish State]

Abstract

The article addresses the issue of legislative omission, arising in the background of the application of the provisions of the Act of February 23, 1991 on the recognition of invalid judgments issued against persons repressed for activities in favor of the independent existence of the Polish State. The authors call for urgent amendment changes, aimed at expanding the circle of entities entitled to pursue claims under Article 8b of the cited Act. This is because the current legal state of affairs, too narrowly framed, is incompatible with the principles of equity and social justice. Given the previous clear intentions of the legislator and the very nature of the law, it is not possible for the courts to sanitize this state of affairs by simply interpreting the provision broadly.

Keywords: rehabilitation proceedings, February Law, compensation, reparation.

* **Igor Zgoliński** – dr hab. nauk prawnych, profesor uczelni, Akademia Kujawsko-Pomorska, sędzia SN, wykładowca KSSiP w Krakowie; ORCID 0000-0002-5097-6170; i.zgolinski@akp.bydgoszcz.pl.

** **Tomasz Oczkowski** – dr hab. nauk prawnych, profesor uczelni, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, radca prawny, biegły sądowy; ORCID 0000-0002-1479-3801; oczkotom@umk.pl.

Ustawa z 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (zwana dalej ustawą lutową) była istotnym aktem prawnym w ramach nowego systemu prawa polskiego, który powstawał w efekcie przemian ustrojowych na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Odcinała ona (nie tylko jurydycznie, lecz również w sposób symboliczny) orzecznictwo sądów powszechnych od orzeczeń wydanych przez polskie organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości oraz przez organy pozasądowe w okresie od 1 stycznia 1944 r. do 31 grudnia 1989 r. – w tych przypadkach, gdy czyn zarzucony bądź przypisany był związany z działalnością na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego lub orzeczenie wydano z powodu takiej działalności – jak również orzeczeń wydanych za opór przeciwko kolektywizacji wsi oraz obowiązkowym dostawom. Tego rodzaju orzeczenia *ex lege* zostały uznane za nieważne.

Cel ustawy lutowej w pryzmacie zdarzeń historycznych, tj. działań represyjnych polskich organów *sensu largo* wymiaru sprawiedliwości, bez wątpienia jest słuszny. Chodzi tu *in genere* o oddanie sprawiedliwości osobom podejmującym, w trudnym czasie trwania reżimu, różnego typu działania na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego. Na ogół były to działania podejmowane z myślą o dokonaniu transformacji ustrojowej i zmierzały do obalenia ówczasie panującego ustroju państwowego. Kierunkiem determinującym działania była więc dążność do odzyskania przez Polskę pełnej niepodległości, rozumianej jako suwerenność ustrojowa. Z tego właśnie względu były w tamtym czasie postrzegane jako szczególnie szkodliwe społecznie przez władzę państwową. Z perspektywy lat uznać można, że ustawa lutowa spełniła pokładane w niej – niemałe przecież – nadzieje. Poza tym, że wyrugowała z obrotu prawnego orzeczenia bezprawne, wysoce wątpliwie w pryzmacie ogólnych założeń aksjologicznych państw demokratycznych, to w zdecydowanej większości przypadków doprowadziła też do uzyskania przez osoby uprawnione stosownych odszkodowań oraz zadośćuczynień.

Warto jednak wskazać, że ustawa lutowa dokonała swoistej selekcji przypadków represjonowania obywateli przez organy państwa. Represje miały wszakże rozmałą etiologię, często stanowiły efekt faktycznego nadużycia władzy i nie były motywowane obywatelskimi działaniami zmierzającymi do obalenia ustroju. Uprawnienia do ubiegania się o odszkodowanie bądź zadośćuczynienie przyznano zatem nie wszystkim represjonowanym, lecz jedynie tym, którzy działali na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego – i właśnie za tego rodzaju działalność ponosili określone konsekwencje. Zasadniczym przedmiotem regulacji ustawy lutowej, wskazanym już w jej tytule, jest bowiem kwestia eliminacji z porządku prawnego orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych. To pierwsze, podstawowe zagadnienie zwią-

zane z restytucją krzywd, które zostały wyrządzone przez organy państwowe. Aspektem następczym, choć rzecz jasna nie mniej ważnym, jest prawo do ubiegania się o odszkodowanie lub zadośćuczynienie. Ustawodawca dostrzegł natomiast te przypadki, gdy nie może dojść do unieważnienia orzeczenia, a więc nie występuje materializacja pierwszego, kluczowego etapu, jednakże bezdyskusyjnie zachodzi potrzeba naprawienia krzywd. Z tego właśnie względu dano prawo do ubiegania się o rekompensaty również osobom internowanym po 13 grudnia 1981 r., natomiast te same uprawnienia przyznano również osobom pozbawionym wolności przez radzieckie organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Dochodzi tu więc do zrównania sytuacji prawnej¹. Wyraźnie dostrzegalna musi zawsze pozostawać walka o niepodległy byt. Ten element nie może być domniemany².

Ustawa rehabilitacyjna była kilkakrotnie zmieniana, a inicjatywa ustawodawcza należała najczęściej do Senatu RP³. Kolejne nowelizacje zmierzały do przyjęcia możliwie jak najbardziej wszechstronnych rozwiązań wobec osób represjonowanych. Z biegiem czasu ustawodawca istotnie modyfikował także swoje zapatrywanie odnośnie do kręgu osób uprawnionych. Rozszerzył krąg osób uprawnionych do uzyskania świadczeń finansowych od Skarbu Państwa. Było to wynikiem dostrzeżenia, że nie wszystkie przypadki zasługujące na restytucję zostały objęte regulacją ustawy lutowej. W dniu 1 września 2015 r. wszedł w życie przepis art. 8a ustawy lutowej, przyznający prawo do odszkodowania za poniesioną szkodę i zadośćuczynienia za doznaną krzywdę osobom, które w okresie od 1 listopada 1982 r. do 28 lutego 1983 r. pełniły czynną służbę wojskową, do której odbycia zostały powołane za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego⁴. Nieco później, bo 28 kwietnia 2018 r. nastąpiło kolejne poszerzenie kręgu podmiotów uprawnionych do ubiegania się o odszkodowanie i zadośćuczynienie. Na podstawie art. 8b ustawy lutowej⁵ uprawnienie to przyznano dziecku matki pozbawionej wolności, wobec której stwierdzono nieważność orzeczenia, a które przebywało wraz z matką w więzieniu lub innym miejscu odosobnienia – bądź którego matka w okresie ciąży przebywała w więzieniu lub innym miejscu odosobnienia. Uznać należy, że zarówno roszczenie z art. 8a ustawy lutowej, jak i roszczenie z art. 8b tejże

¹ Wyrok SA we Wrocławiu z 26 września 2019 r., II AKa 292/19, LEX nr 2741687.

² Wyrok SA w Katowicach z 1 grudnia 2011r., II AKa 466/11, LEX nr 1129762, wyrok SA w Katowicach z 14 kwietnia 2011 r., II AKa 98/11, LEX nr 1267274, wyrok SA w Lublinie z 16 grudnia 2010 r., II AKa 295/10, LEX nr 785262.

³ M. Stanowska, *Zagadnienia materialnoprawne i procesowe rehabilitacji osób represjonowanych w latach 1944–1956 za działalność na rzecz niepodległości Polski* [w:] K. Ślęzak (red.), *Studia i analizy Sądu Najwyższego*, tom 7, LEX/el. 2014.

⁴ Przepis został dodany na podstawie ustawy z 9 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego, Dz.U. 2015, poz. 1188.

⁵ Przepis został dodany na podstawie ustawy z 22 marca 2018 r. o zmianie ustawy o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego, Dz.U. 2018, poz. 727.

ustawy są roszczeniami o charakterze cywilnoprawnym⁶, aczkolwiek stanowisko to w literaturze przedmiotu nie jest bezdyskusyjne⁷. Warto też na wstępie podkreślić, że ostatnia z powołanych ustaw nowelizujących wprowadziła istotne ograniczenie, albowiem zawarty w niej został przepis o charakterze temporalnym. W przypadku gdy nieważność orzeczenia stwierdzono przed dniem wejścia w życie ustawy, żądanie odszkodowania lub zadośćuczynienia należy bowiem zgłosić w terminie trzech lat od dnia wejścia w życie ustawy. To rozwiązanie ma bez wątpienia charakter pragmatyczny. Przyczyniło się do ujawnienia roszczeń wobec Skarbu Państwa w określonych ramach czasowych, co automatycznie zminimalizowało niepewność organów państwowych związaną z potencjalnymi wypłatami odszkodowań. Co istotne dla osób objętych treścią art. 8a ustawy lutowej, do roszczeń dochodzonych w tym trybie odpowiednie zastosowanie znajdować będzie mechanizm sukcesyjny – określony w art. 8. W razie śmierci osoby uprawnionej prawo do wystąpienia z roszczeniem przechodzi na małżonka, dzieci i rodziców. Warto podkreślić, że sukcesja ta nie jest tożsama z dziedziczeniem. Roszczenia osób wskazanych w przepisie nie mają bowiem charakteru samoistnego. Samo określenie „przejście uprawnień” nakazuje uznać, że roszczenia następców prawnych osoby represjonowanej limitowane są wysokością roszczeń, które przysługiwały represjonowanemu⁸.

Na podstawie wspomnianej nowelizacji poszerzył się również krąg osób uprawnionych złożenia wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia. Wniosek ten prócz podmiotów wskazanych w art. 3 ust. 1 ustawy lutowej może ponadto złożyć dziecko, o czym stanowi art. 8b ust. 3, a w razie jego śmierci – także jego małżonek, dzieci lub rodzice.

Źródłem opisanych zmian w ustawie lutowej była swoista potrzeba społeczna, gdyż osoby, które jako małoletnie były więzione wraz z matkami lub których matka przebywała w okresie ciąży w więzieniach, nie mogły wcześniej dochodzić odszkodowania i zadośćuczynienia za okres własnego pobytu w więzieniach i miejscach odosobnienia. Jak wskazano w projekcie ustawy⁹: „założenie racjonalnego ustawodawcy, jak również wartości konstytucyjne demokratycznego państwa prawnego wyrażone w art. 2 Konstytucji w powiązaniu z gwarancjami nietykalności i wolności osobistej z art. 41 Konstytucji, uzasadniają umożliwienie przez ustawodawcę, aby dzieci, które jako małoletnie były więzione na mocy uznanych za nieważne orzeczeń sądo-

⁶ Analogicznie jak roszczenia określone w art. 8 ustawy lutowej, zob. G. Artymiak, *Odpowiedzialność odszkodowawcza państwa realizowana przez sądy karne na podstawie tzw. ustawy lutowej z 1991 r.* [w:] Z. Cwiakalski, G. Artymiak (red.), *Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody*, Warszawa 2010, s. 565, por. także uchwałę SN z 28 października 1993 r., I KZP 21/93, OSNKW 1993, nr 11–12, poz. 67.

⁷ P. Mierzejewski, *Tzw. ustawa rehabilitacyjna na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego*, „*Studia Iuridica*” 1996, 31, s. 130 i nn.

⁸ M. Czekał, *Sukcesja uprawnień osoby represjonowanej*, *Prok. i Pr.* 2001, 5, s. 7.

⁹ Senacki projekt ustawy o zmianie ustawy o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego, druk nr 2063, Sejm VIII kadencji.

wych, mogły ubiegać się o odszkodowanie i zadośćuczynienie, gdyż zarówno one, jak i ich rodzice byli bezprawnie pozbawieni wolności. Należy też uznać, że każdy bezprawny pobyt człowieka, niezależnie od jego stopnia rozwoju, w więzieniu lub innym miejscu odosobnienia, związany ze stosowaniem przez państwo represji wobec jednostek, stanowi naruszenie konstytucyjnego prawa podmiotowego do godności ludzkiej wyrażonego w art. 30 Konstytucji. Projekt ustawy, poprzez znowelizowanie ustawy z 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego, rozszerza katalog osób mogących się ubiegać na drodze sądowej o odszkodowanie za poniesioną szkodę i zadośćuczynienie za doznaną krzywdę, wynikłe z wykonania uznanego za nieważne orzeczenia sądowego. Zgodnie z projektem ustawy będą to osoby, które wraz z matkami przebywały w więzieniach lub innych miejscach odosobnienia oraz osoby, których matka w okresie ciąży przebywała w więzieniu lub innym miejscu odosobnienia. O uznanie orzeczenia wydanego wobec rodzica za nieważne będzie mogło wystąpić dziecko osoby niesłusznie skazanej (w razie jego śmierci także na wniosek jego małżonka, dzieci i rodziców), które przebywało z rodzicem w więzieniu lub miejscu odosobnienia. Ustawa o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego uznaje za nieważne orzeczenia wydane przez polskie organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości lub przez organy pozasądowe w okresie od rozpoczęcia ich działalności na ziemiach polskich, poczynszy od 1 stycznia 1944 r. do 31 grudnia 1989 r., jeżeli czyn zarzucany lub przypisany był związany m.in. z działalnością na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego albo orzeczenie wydano z powodu takiej działalności (art. 1 ust. 1). Dalej ustawa ta przewiduje, że osobie, wobec której stwierdzono nieważność orzeczenia, przysługuje odszkodowanie za poniesioną szkodę i zadośćuczynienie za doznaną krzywdę. W przypadkach określonych w ustawie możliwość złożenia wniosku o uznanie za nieważne orzeczenia oraz roszczenie odszkodowawcze przysługują także krewnym osoby, wobec której stwierdzono nieważność wydanego orzeczenia. Żądanie odszkodowania lub zadośćuczynienia należy zgłosić w terminie roku od daty uprawomocnienia się orzeczenia, którego nieważność stwierdzono. Przepis art. 11 ustawy o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego stanowi w ust. 1, że przepisy art. 8–10 mają zastosowanie również wobec osób, co do których zachodzą przesłanki do stwierdzenia nieważności orzeczenia, jeśli oskarżonego uniewinniono lub postępowanie umorzono (z powodów, o których mowa art. 17 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k.) i nie zostało prawomocnie zasądzone odszkodowanie i zadośćuczynienie, a osoby te były zatrzymane lub tymczasowo aresztowane. Projekt ustawy przyznaje możliwość dochodzenia odszkodowania i zadośćuczynienia dzieciom matek pozbawionych wolności

na podstawie uznanych za nieważne orzeczeń, przebywającym w więzieniu lub innym miejscu odosobnienia wraz z matkami oraz osobom, których matka w okresie ciąży przebywała w więzieniu lub innym miejscu odosobnienia (art. 8b ust. 1). W tym drugim aspekcie projekt wyraża wprost możliwość dochodzenia roszczeń także przez dzieci poczęte, a nienarodzone w więzieniu – przyjętą już w orzecznictwie sądów administracyjnych na gruncie ustawy z 24 stycznia 1991 r. o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego (wyroki NSA z 23 marca 2006 r., II OSK 571/05, II OSK 601/05 i II OSK 703/05 oraz z 20 lipca 2006 r. II OSK 986/05 i z 5 kwietnia 2007 r. II OSK 596/06). Projekt zakłada możliwość dochodzenia odszkodowania i zadośćuczynienia przez dzieci matek, w stosunku do których zachodzą przesłanki do stwierdzenia nieważności orzeczenia, jeżeli oskarżoną uniewinniono lub postępowanie umorzono z powodów, o których mowa w art. 17 § 1 pkt 1 i 2 kodeksu postępowania karnego, i nie zostało prawomocnie zasądzone odszkodowanie i zadośćuczynienie, a matki te były zatrzymane lub tymczasowo aresztowane. Projekt zakłada także możliwość dochodzenia roszczeń wobec matek pozbawionych wolności bez przeprowadzenia zakończonego orzeczeniem postępowania”.

Istotnym problemem natury praktycznej jest natomiast interpretacja zakresu podmiotowego art. 8a ustawy lutowej. Wykładnia literalna tego przepisu nakazuje uznać, że poza kręgiem osób uprawnionych pozostawione zostały te dzieci, które (z różnych przyczyn) odseparowano od matek i skierowano do innych placówek. Wykładnię tę znacząco wspiera powołane wyżej uzasadnienie projektu ustawy nowelizującej. Wynika bowiem z niego, że wolą ustawodawcy była właśnie takie, a nie inne zakreślenie ram podmiotowych osób uprawnionych do ubiegania się o odszkodowanie lub zadośćuczynienie. Nie chodzi tu zatem o niedookreślone poszerzenie zakresu podmiotowego ustawy, jako że według inicjatorów zmiany ingerencji ustawodawcy wymaga konkretny problem, jaki dotyczy dzieci matek pozbawionych wolności na podstawie uznanych za nieważne orzeczeń. Innymi słowy, wolą ustawodawcy było wąskie rozumienie przepisu. W tym przymacie odszkodowanie przysługuje wyłącznie dziecku, które faktycznie przebywało wspólnie z matką w więzieniu lub innym miejscu odosobnienia – niezależnie, czy nastąpiło to na podstawie orzeczenia (art. 8b ust. 1), czy też odbyło się bez przeprowadzenia postępowania zakończonego stosownym orzeczeniem (art. 11 ust. 2). Poza zakresem regulacji art. 8b ustawy lutowej pozostawiono te przypadki, gdy dziecko przebywało w miejscu odosobnienia bez rodzica. W tym świetle brak jest podstaw do sięgania po inne sposoby wykładni przepisu, wykładnia literalna pozwala bowiem na osiągnięcie efektu zgodnego z intencją ustawodawcy. Co więcej, w orzecznictwie – choć na innych płaszczyznach – to jednak wyraźnie akcentuje się ograniczony zakres ustawy lutowej. Dla zobrazowania sytuacji podnosi się tam, że poza odpowiedzialnością odszkodowawczą Skar-

bu Państwa na podstawie ustawy lutowej pozostają inne przejawy represji za działalność związaną z walką o niepodległy byt państwa polskiego, takie jak zwolnienie z pracy czy zmuszenie przez pracodawcę do przejścia na gorzej płatne stanowisko. Prezentowane jest również stanowisko, że niemożliwe jest uwzględnienie wszelkich, w tym także odległych bądź pośrednich skutków orzeczenia (w rozumieniu art. 1 ust. 1 ustawy) dla stanu majątkowego osoby pozbawionej wolności lub internowanej¹⁰. Z kolei TK uznał¹¹, że już w samym tytule ustawy lutowej założono, że jej zakres będzie ograniczony do negatywnych konsekwencji nieważnych orzeczeń, czyli tzw. prawnokarnej represji. Zdaniem TK ustawa lutowa nie zmierzała do zadośćuczynienia wszystkim szkodom i krzywdom wyrządzonym opozycjonistom, lecz do naprawienia jedynie części z nich, polegających na pozbawieniu życia i wolności. Świadome pozostawienie poza zakresem ustawy osób represjonowanych, które nie zostały pozbawione wolności (w tym osób, wobec których wydano postanowienie o tymczasowym aresztowaniu lub decyzje o internowaniu, lecz ich nie wykonano), stanowi natomiast zaniechanie, a nie pominięcie ustawodawcze. Z tego względu właściwym sposobem dochodzenia roszczeń z tytułu represji nieobjętych zakresem zaskarżonej ustawy jest droga cywilna. Ewentualne wprowadzenie rekompensat dla osób, wobec których wydano postanowienia o tymczasowym aresztowaniu lub decyzje o internowaniu, lecz ich nie zrealizowano, należy do decyzji ustawodawcy¹².

Argumenty te dodatkowo wspierają konstatację, że w przypadku regulacji określonej w art. 8b ustawy lutowej mamy do czynienia z pominięciem ustawodawczym. Istotne względy, przede wszystkim sprawiedliwościowe, przemawiają jednak za tym, że tak wąska regulacja nie realizuje w sposób należyty ogólnych założeń aksjologicznych ustawy lutowej. Podstawowym uzasadnieniem wprowadzenia do ustawy lutowej prawa do odszkodowania i zadośćuczynienia dla dzieci osób pozbawionych wolności w warunkach przewidzianych w ustawie była szczególna społecznie sytuacja tych dzieci. Należy też wskazać, że ustawa lutowa *de lege lata* umożliwia ubieganie się o restytucję przez dzieci osób zatrzymanych bez prawomocnego zakończenia postępowania karnego (*vide* art. 11 ust. 3 ustawy lutowej). Przyznać zaś trzeba, że odseparowanie w warunkach pozbawienia wolności dzieci od matek jedynie wzmaga niekorzystne skutki izolacji. Jest przecież działaniem zdecydowanie bardziej dotkliwym w skutkach aniżeli przebywanie tych dzieci w izolacji wespół z matką. Truizmem jest stwierdzenie, że wspólny pobyt matki z dzieckiem w warunkach pozbawienia wolności obojgu łągodzi nieco

¹⁰ Zob. np. postanowienia Sądu Najwyższego z 10 stycznia 2013 r., IV KK 292/12, Legalis nr 617793, z 17 października 2012 r., IV KK 212/12, Legalis nr 546802, postanowienie SA w Krakowie z 24 marca 1993 r., II AKz 56/93, KZS 1993/3/33, czy wyroki SA w Katowicach z 28 maja 2009 r., II AKa 138/09, z 30 grudnia 2010 r., II AKa 422/10, KZS 2011/5/120.

¹¹ SK 7/14.

¹² Por. wyrok SA w Gdańsku z 18 grudnia 2014 r. II AKa 430/14, KSAG 2015, nr 1, ss. 167–170.

negatywne skutki izolacji. A *minori ad maius*, skoro ustawodawca przyznaje uprawnienia dzieciom przebywającym w izolacji wspólnie z matką, to na tych samych zasadach winno się to odnosić do sytuacji prawnej dzieci, które od matek odseparowano. Wskazane wnioskowanie odwołuje się jednak do założenia o konsekwencji ocen prawodawcy (chodzi o wnioskowanie oparte na *argumentum a fortiori*). W tym akurat przypadku nie jest ono możliwe do zastosowania w procesie wykładni art. 8b ustawy lutowej. Zważywszy bowiem jasny i niewadliwy wynik wykładni literalnej, wsparty dodatkowo charakterem ustawy lutowej i przebiegiem procesu legislacyjnego – sądy powszechne pozbawione są możliwości dokonywania innej, w istocie rozszerzającej, interpretacji zakresu podmiotowego art. 8b ustawy lutowej. Mając te okoliczności na uwadze, podnieść zatem należy również inny argument, oparty na treści art. 32 ust. 1 ustawy zasadniczej. W obecnym stanie prawnym pozbawienie prawa do odszkodowania i zadośćuczynienia dzieci odseparowanych od matek wydaje się godzić w zasadę równości przewidzianą w powołanym przepisie. Trzeba też wskazać, że może pozostawać w kolizji z art. 41 ust. 5 i art. 77 ust. 1 Konstytucji RP, które ustanawiają zasadę odszkodowania za bezprawne pozbawienie wolności i niezgodne z prawem działanie organu władzy publicznej.

Wobec powyżej przedstawionych okoliczności konieczne i pilne staje się dokonanie modyfikacji art. 8b ustawy lutowej – zmierzające do rozszerzenia kręgu podmiotów uprawnionych także na te osoby, które przebywały bez matki w więzieniu lub innym miejscu odosobnienia. W tym kierunku mierza projekt złożony 14 lutego 2020 r. przez grupę posłów¹³. Od dłuższego czasu nie jest on jednak przedmiotem nadmiernie intensywnych prac legislacyjnych¹⁴. Jest to tym mniej zrozumiałe, że przez wzgląd na wiek potencjalnych uprawnionych działania legislacyjne winny być tutaj prowadzone w sposób relatywnie sprawny. W uzasadnieniu projektu wskazano jednakowoż istotną zmianę, polegającą na nadaniu art. 8b ust. 1 ustawy lutowej następującej treści: „Dziecku matki pozbawionej wolności, wobec której stwierdzono nieważność orzeczenia, które przebywało wraz z matką lub bez matki w więzieniu lub innym miejscu odosobnienia lub którego matka w okresie ciąży przebywała w więzieniu lub innym miejscu odosobnienia, przysługuje od Skarbu Pań-

¹³ Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego, druk nr 288, Sejm IX kadencji.

¹⁴ Warto tu odnotować, że wciąż aktywny jest dyskurs nad zakresem podmiotowym ustawy lutowej, m.in. ze strony Rzecznika Praw Obywatelskich, jednakże nie oscyluje ona stricte wokół problematyki podnoszonej w niniejszym artykule. W tym zakresie zob. np. wystąpienie RPO z 29.01.2015 r., II.513.13.2014.MK, https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Do_MS_ws_orzeczen_wobec_osob_represjonowanych_za_dzialalnosc_na_rzecz_niepodleglego_bytu_Panstwa_Polskiego_0.pdf, wystąpienie RPO z 30 czerwca 2020 r., II.513.17.2014.MM, <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Do%20Senackiej%20Komisji%20Ustawodawczej%2C%2030.06.2020.pdf>, stanowisko RPO z 11.08.2023 r., II.513.1.2023.PZ, https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2023-08/Do_TK_respresjonowani_niepodleglosc_11.08.2023.pdf. Przed Trybunałem Konstytucyjnym (pod sygnaturą SK 82/22) zawisła pozostaje natomiast skarga konstytucyjna dotycząca art. 8a ust. 1 ustawy lutowej.

stwa odszkodowanie za poniesioną szkodę i zadośćuczynienie za doznaną krzywdę”. Proponowana treść przepisu niweluje wcześniejsze zaniechanie ustawodawcze. Projekt zakłada też dodanie w art. 8b ust. 1a o treści „Dziecku ojca lub matki pozbawionych wolności, wobec których stwierdzono nieważność orzeczenia, przysługuje od Skarbu Państwa odszkodowanie za poniesioną szkodę i zadośćuczynienie za doznaną krzywdę za okres pozbawienia opieki rodzicielskiej przez jednego lub obojga rodziców z powodu osadzenia ojca lub matki w więzieniu lub innym miejscu odosobnienia maksymalnie za okres do osiągnięcia 18. roku życia przez dziecko”. Zakłada też, analogicznie jak uprzednio, trzyletni termin na dochodzenie żądania odszkodowania lub zadośćuczynienia w tych przypadkach, w których nieważność orzeczenia stwierdzono przed dniem wejścia w życie ustawy. Projekt ustawy ma więc na celu stworzenie podstawy prawnej do tego, aby o odszkodowanie i zadośćuczynienie od Skarbu Państwa mogły występować także dzieci matki pozbawionej wolności, wobec której stwierdzono nieważność orzeczenia, jeśli przebywało bez matki w więzieniu lub innym miejscu odosobnienia, a nadto dzieci ojca lub matki pozbawionych wolności, wobec których stwierdzono nieważność orzeczenia przysługuje od Skarbu Państwa odszkodowanie za poniesioną szkodę i zadośćuczynienie za doznaną krzywdę za okres pozbawienia opieki rodzicielskiej przez jednego lub obojga rodziców z powodu osadzenia ojca lub matki w więzieniu lub innym miejscu odosobnienia maksymalnie za okres do osiągnięcia 18. roku życia przez dziecko. W uzasadnieniu projektu nieprawidłowo jednak wskazano, że celem nowelizacji jest poprawienie błędu ustawodawcy. Opisane uprzednio okoliczności – związane z charakterem ustawy lutowej oraz samym procesem legislacyjnym dotyczącym wprowadzenia do porządku prawnego art. 8b ustawy lutowej – nakazują bowiem uznać, że nie tyle mamy tu do czynienia z błędem, ile raczej z celowym zaniechaniem ustawodawcy. Uzasadnienie projektu ustawy odwołuje się natomiast do stanowiska Sądu Okręgowego w Lublinie¹⁵, w którym jasno wskazano istniejący problem: „kwestią, która wzbudziła wątpliwość sądów, było rozstrzygnięcie, czy fakt przebywania przez wnioskodawczynię po śmierci matki w więzieniu może stanowić podstawę przyznania i zadośćuczynienia w myśl powołanego art. 8 b ust. 1 ustawy, czy również powinny mieć zastosowanie przepisy ogólne”. Przepis ten stanowi przecież o prawie domagania się zadośćuczynienia przez dziecko, które w więzieniu lub innym miejscu odosobnienia przebywało wraz z matką. Jego językowa wykładnia *prima facie* prowadzi zatem do wniosku, że konieczny jest jednoczesny pobyt dziecka i matki. W ocenie sądu w realiach sprawy jest ona dla wnioskodawczyni krzywdząca i prowadzi do absurdu, wobec bowiem jej przyjęcia korzystniej byłoby traktowane dziecko przebywające w więzieniu wraz z matką niż dziecko, które wbrew obowiązującym wówczas przepisom mimo śmierci matki nie zostało umieszczone

¹⁵ Wyrok z 19 czerwca 2019 r., IV Ko 491/18, niepubl.

w placówce opiekuńczo-wychowawczej, ale dalej przebywało w więzieniu. [...] Zgodnie z art. 8b ust. 1 powołanej ustawy dziecko matki pozbawionej wolności, wobec której stwierdzono nieważność orzeczenia, które przebywało wraz z matką w więzieniu lub innym miejscu odosobnienia lub którego matka w okresie ciąży przebywa w więzieniu, przysługuje od Skarbu Państwa odszkodowanie za poniesioną szkodę i zadośćuczynienie za doznaną krzywdę. Językowa wykładnia tego przepisu nie pozostawia żadnych wątpliwości, że obowiązek zadośćuczynienia ze strony fiskusa powstał wskutek zaistnienia takich zdarzeń, jak pozbawienie wolności matki w okresie ciąży w wyniku umieszczenia w więzieniu i czas przebywania przez wnioskodawczynię wraz z matką we wskazanym w zakładzie karnym do momentu narodzin. Sąd uznał jednak, że zgodnie z domniemaniem racjonalności ustawodawcy, który zdecydował się wprowadzić przepis art. 8b, ten zabieg legislacyjny miał na celu rozszerzenie kręgu osób, z perspektywy czasu bezprawnie pozbawionych wolności, które na podstawie tego aktu nabywają realne prawo do odszkodowania i zadośćuczynienia. [...] Literalna treść przepisu art. 8b jest niewątpliwie wynikiem sytuacji, że zarówno system prawa statuował rozwiązania nakazujące, aby po śmierci matki pozbawionej wolności dziecko, które z nią uprzednio przebywało, było umieszczone w przeznaczonych do tego placówce lub w pewnych sytuacjach powierzone rodzinie; ustawodawca nie przewidział natomiast, że może zaistnieć stan faktyczny polegający na pobycie dziecka w więzieniu po śmierci matki.

Wypada przy tym na koniec zauważyć, że wysoce wątpliwe jest realizowanie swoich roszczeń przez osoby nieobjęte regulacją art. 8b ustawy lutowej na drodze cywilnoprawnej. Faktycznie oddalenie przez sąd karny roszczenia co do zasady nie zamyka drogi jego dochodzenia na podstawie art. 417 k.c. Ubieganie się o zadośćuczynienie lub odszkodowanie w tym trybie jest jednak istotnie utrudnione. Pierwszym czynnikiem są tutaj przepisy dotyczące przedawnienia roszczeń, które będą już wynikały nie tyle z ustawy lutowej, ile z ogólnych norm kodeksu cywilnego. Drugim czynnikiem ograniczającym jest natomiast okoliczność, że zwykle będzie się to wiązało z ustaleniem winy konkretnego funkcjonariusza państwowego, jako że może to stanowić warunek odpowiedzialności Skarbu Państwa¹⁶.

¹⁶ D. Wysocki, Prawo karne – odszkodowanie w tytułu internowania w okresie stanu wojennego – krąg podmiotów uprawnionych. Glosa do wyroku s. apel. z 16 kwietnia 2009 r., II AKa 51/09, OSP 2010, nr 7-8, s. 84.

Abstrakt

Artykuł odnosi się do zagadnienia zaniechania ustawodawczego wynikłego na tle stosowania przepisów ustawy z 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego. Autorzy postulują pilne zmiany nowelizacyjne zmierzające do rozszerzenia kręgu podmiotów uprawnionych do dochodzenia roszczeń w oparciu o art. 8b powołanej ustawy. Obecny stan prawny – zbyt wąsko ujęty – jest bowiem nie do pogodzenia z zasadami słuszności i sprawiedliwości społecznej. Z uwagi na dotychczasowe wyraźne intencje ustawodawcy oraz sam charakter ustawy nie jest możliwe sanowanie tego stanu rzeczy przez sądy w drodze zwykłej wykładni rozszerzającej przepisu.

Słowa kluczowe: postępowanie rehabilitacyjne, ustawa lutowa, odszkodowanie, zaśluszczywienie.

BIBLIOGRAFIA

- Czekaj M., Sukcesja uprawnień osoby represjonowanej, „Prokuratura i Prawo” 2001, 5. Karnomaterialne i procesowe aspekty naprawienia szkody, red. Z. Cwiakalski, G. Artymiak, Warszawa 2010.
- Mierzejewski P., Tzw. ustawa rehabilitacyjna na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego, „Studia Iuridica” 1996, 31.
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego, druk nr 288, Sejm IX kadencji.
- Senacki projekt ustawy o zmianie ustawy o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego, druk nr 2063, Sejm VIII kadencji.
- Stanowisko RPO z 11.08.2023 r., II.513.1.2023.PZ, https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/202308/Do_TK_respresjonowani_niepodleglosc_11.08.2023.pdf.
- Ślebzak K. (red.), Studia i analizy Sądu Najwyższego, tom 7, LEX/el. 2014.
- Wysocki D., Prawo karne – odszkodowanie z tytułu internowania w okresie stanu wojennego – krąg podmiotów uprawnionych. Glosa do wyroku s. apel. z 16 kwietnia 2009 r., II AKa 51/09, OSP 2010, nr 7–8.
- Wystąpienie RPO z 29.01.2015 r., II.513.13.2014.MK https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Do_MS_ws_orzeczen_wobec_osob_represjonowanych_za_dzialalnosc_na_rzecz_niepodleglego_bytu_Panstwa_Polskiego_0.pdf.
- Wystąpienie RPO z 30 czerwca 2020 r., II.513.17.2014.MM, <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Do%20Senackiej%20Komisji%20Ustawodawczej%2C%2030.06.2020.pdf>.